

Bereczki Zsolt

Marginalizálódott csoportok kezelésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban*

A magyar börtönügy már a XIX. század végén – azaz a Csemegi Kódex megjelenésekor – is nyíltan zászlajára tűzte a fogvatartottak differenciált kezelését. Ez akkortájt azt jelentette, hogy az elkövetett bűncselekmény és a bűnelkövető előélete függvényében a bíróság besorolta a jogszabályban meghatározott négy büntetés-végrehajtási kategória valamelyikébe az illetőt, és azután az ennek megfelelő rezsimben helyezték el.

Az elmúlt több mint egy évszázadban a büntetés-végrehajtási kezelési tevékenység a biztonsági tevékenységgel szoros összhangban fejlődött, és nyilvánvalóan újabb és újabb elvárásoknak kellett megfelelnie. A jogszabályok és az egyéb belső szabályzók többnyire tükrözték és tükrözik ezeket az elvárásokat, azonban mindennapi szakmai tevékenységünk során számos anomáliát találunk a szakmai gyakorlat, a magyar jogszabályi háttér és a nemzetközi ajánlások között. Az anomáliák egy része jól látható és érzékelhető az ún. „marginalizálódott” csoportok kezelésénél a büntetés-végrehajtásban.

Felmerülhet a kérdés: Mely fogvatartotti csoportokat definiálhatjuk így saját rendszerünkben? Legegyszerűbb, ha a fogvatartotti népszerűség által kiközösített és/vagy veszélyeztetett, illetőleg a többi fogvatartottra, és/vagy személyi állományra veszélyes, illetőleg valamiért speciális bánásmódban részesülő fogvatartotti kategóriákat soroljuk ide.

A nemzetközi irodalom ide sorolja a különösen veszélyes fogvatartottakat (szervezett bűnelkövetők, terroristák, különösen agresszív, támadó magatartású személyek), a szexuális bűncselekményeket elkövetőket, különös tekintettel a pedofil bűnelkövetőkre, a személyiségzavarosakat, továbbá a csekély mértékben (büntethető) értelmi fogyatékos személyeket, a testi fogyatékosokkal, illetve sérüléssel élőket, a nemzeti és etnikai kisebbségeket, és – bár ez ma már nem annyira egyértelmű – a különféle szenvedélybetegségek (kábitószer, alkohol stb.) által érintetteket.

Magyarországon egyes speciális csoportok nem is nevesítettek a jogszabályokban, így a fent említett kategóriák közül némelyek kezelése az adott intézet lehetőségei és hajlandósága függvénye.

Különösen veszélyes fogvatartottak

Egy fogvatartott akkor tekintendő veszélyesnek, ha viselkedése – figyelembe véve az általa elkövetett bűncselekmény jellegét és módját – komoly veszélyt jelent a társadalomra, és okkal feltételezhető, hogy megzavarhatja a börtön rendjét és biztonságát.

* A 15. Kriminálexpó büntetés-végrehajtási szekciójánál 2006. november 28-án elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

A veszélyesség olyan körülmény, amely maximális biztonság melletti elzárást tesz szükségessé bizonyos elítéltek esetében, akik az általuk elkövetett bűncselekmény súlyossága vagy a börtönközösségben tanúsított viselkedésük, erőszakos megnyilvánulásaik miatt komoly kockázatot jelentenek a társadalom számára.

A fogvatartottak agressziója, fenyegetése irányulhat önmaguk, társaik, a személyzet ellen, de veszélyeztetheti a bv. intézetek működését, sőt szökés esetén a kinti társadalmat is. Megnyilvánulhat egyéni vagy csoportos fellépésben, kiválthatják belső körülmények, de „kintről” is kezdeményezhetők. A veszélyes viselkedést olyan sajátosságok kísérhetik, mint a titkos szervezkedés, megfélemlítés, erőszak, rombolás, lázadás, a biztonsági rendszabályok kijátszása, szökés, önvészélyeztetés. Néha pszichopatikus vagy társadalmi-politikai motivációk is jelen lehetnek.

A társadalmi indíttatású veszélyességet általában börtönön kívül működő, maffia stílusú, bünnöző tevékenységet folytató csoportok és szervezetek ihletik, amelyek a börtönök rendjének meggyengítésére és bomlasztására szervezik az elítélteket.

Annak érdekében, hogy az érintett elítéltek ne legyenek képesek veszélyes magatartásra rábimi vagy a vészhelyzeteket előidéző manipulációkkal szemben sebezhetővé tenni társaikat, gyakran egy ellenőrzési szint vagy egy, a veszélyt ellensúlyozó rendszer bevezetése válik szükségessé, ami nem valósítható meg differenciálatlan börtönkörnyezetben.

A pszicho- és szociopataék többnyire agresszív magatartásban megnyilvánuló tartós személyiségzavart mutatnak, amely nem tekinthető mentális zavarnak, és nem szüntethető meg pszichiátriai kezeléssel.

Ez az állapot olyan ellenőrzési és biztonsági rendszert kíván, amely nem egyeztethető össze a mentális problémák gondozásához és kezeléséhez szükséges környezettel, a pszichiátriai intézmények nem képesek megbirkózni a személyiségzavarral küzdők kezelésével, ezért a törvénnyel súlyos összeütközésbe került pszicho- és szociopataék börtönökbe kerülnek, ahol aztán általában szintén nem tudnak mihez kezdeni velük. Egyértelmű, hogy speciális elhelyezésre van szükség az esetükben. (Ebbe a kategóriába általában a fogvatartottak csak kis százaléka sorolható, ám rendkívüli veszélyeket rejtnek a börtönrendszerek számára.)

A terroristák rendszerint strukturált és fegyelmezett szervezetekhez tartoznak. Az elítéltek többségétől eltérően egységesen, céltudatosan, tervezetten és vezetőik jóváhagyásával – többnyire külső támogatottsággal is – cselekednek. Lépéseiket majdnem mindig politikai motiváltság jellemzi. Mindez – érthető módon – az emberi kapcsolatokban való jártasság és tudatosság bizonyos szintjét feltételezi részükről. Társadalompolitikai eszméik és azon meggyőződésük, hogy céljaikat nem vezérli személyes cél vagy haszonlesés, egyfajta, csak rájuk jellemző morális tartást és lendületet épít ki bennük. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy domináns és vezető szerepekhez jussanak a börtöntársak körében.

A szökésre hajlamos fogvatartottakat bizonyos esetekben különlegesen biztonságos elhelyezésben kell részesíteni. (Ebbe a kategóriába tartoznak azok a nagy közfelháborodást kiváltó bűncselekmények elkövetői is, akik szökésük esetén az egész büntető-igazságszolgálati rendszert neveltségessé tennék.) Esetükben nem feltétlenül a veszélyesség szintje a döntő szempont. Elkerülhetetlen, hogy a hagyományos biztonsági színvonalú börtönökből többször szökött fogvatartottak fokozott biztonsági rendszabályokkal szembesüljenek annak érdekében, hogy a börtönrendszer megfékezze a szökések módszertani fejlődését és elrettentse a többi elítéltet.

Van az elítélteknek egy kategóriája, amely a terroristákéhoz hasonló veszélyeket rejt. Ezek azok, akiknek érdekében megfélemlítést, nyomásgyakorlást alkalmaznak, illetve vesztegetéssel próbálkoznak. Az ilyen jellegű potenciális veszély nem korlátozódik azokra az elítéltekre, akik mögött a börtönön kívüli szervezett támogatás áll, esetenként elegendő, ha nagy vagyoni vagy kapcsolati tőkével rendelkezik.

A különösen veszélyes fogvatartottak kezelése

Kezelésen nem csupán az őrzést, hanem a testi-lelki egészség fenntartását és helyreállítását, a társadalmi reintegrációt elősegítő tevékenységeket, valamint a felelős életvitelhez, illetve a bünnözzéssel való szakításhoz szükséges kompetencia kialakításához nélkülözhetetlen készségek elsajátítását értjük.

Ebből a széles értelmezési keretből kiindulva a veszélyes fogvatartottak kezelésénél a veszélyes fogvatartottak szükségleteit egyénileg kell meghatározni, amennyire ez lehetséges. Nem elegendő a veszélyes elítélteket szigorú rezsimben tartani, hanem a valamennyi fogvatartottat megillető kezelési programokat elérhetővé kell tenni a számukra is.

Az individualizációnak – az egyéni megközelítés elvének – a veszélyes fogvatartottak kezelésében is mérvadónak kell lennie. Amint azt már kifejtettem: a fogvatartottak veszélyességének eltérő fajtái lehetnek, a veszélyes fogvatartottak személyiségjegeikben is különböznek egymástól, ezért a fogvatartottak kezelési programjait is egyénre szabva kell kialakítani.

Az individualizáció megvalósítása még a „normál” fogvatartotti populáció esetében is nehezen megvalósítható, a veszélyes elítéltek esetében pedig még bonyolultabb. A többszintű biztonsági rendszerek, valamint az egyéniesített és differenciált kezelési programok bevezetése többnyire gyakorlati akadályokba ütközik (pénzhiány, facilitások hiánya, személyzet elégtelensége stb.).

Az érintett fogvatartottak kis létszáma és korlátozott elhelyezése már önmagában megnehezíti az eltérő biztonsági szintek és programok alkalmazását, továbbá az ehhez szükséges szakértelemmel rendelkező személyzet előteremtése sem mindig megoldható, vagy nem hozható összhangba a biztonsági szempontokkal.

Őrzési oldalról megközelítve a kérdést: egyértelmű a nehézség mutatkozik a kezelés individualizálása vonatkozásában, hiszen a biztonsági egységekben a strukturált elrendezés, a technológia és az ellenőrzési rendszer bizonyos hasonlóságot feltételez. A börtönépítészeti és az őrzés-biztonsági technológiák fejlődésével ugyanakkor megvalósítható egyfajta rugalmasság.

A kezelési program megkezdése előtt alaposan meg kell vizsgálni az elítélt társadalmi helyzetét, előéletét, személyiségét, biztonsági kockázatát, és mindezek alapján kell meghatározni a program céljait, illetve az e felé vezető út lépéseit, valamint a biztonsági követelményeket.

A veszélyes fogvatartottak életmódját rendszeresen és gyakran felül kell vizsgálni mind a biztonság, mind a kezelés szempontjából – annak érdekében, hogy azon, ha szükséges, a kívánatos mértékben változtatni lehessen.

A büntetés-végrehajtási rendszerek egyik legfontosabb kérdése, hogy a veszélyes fogvatartottakat centralizálva, vagy szétszórta helyezze el. Nem határozható meg abszolút számokkal ugyanis, hogy hány veszélyes fogvatartottat célszerű egy csoportba helyezni.

Általános tapasztalat, hogy a nagy büntetés-végrehajtási intézetek eredményesebben képesek befogadni a veszélyes és nagy kockázati tényezőt jelentő fogvatartottakat, mint a kis

börtönök, ezért Európa szinte valamennyi országában ezek adnak otthont a fokozott biztonsági részlegeknek, amelyek valójában börtönök a börtönben.

A különösen veszélyes fogvatartottak kezelése gyakorlati oldalának alappillére a szinte hermetikus elkülönítés – nem csak a külvilágtól, hanem a börtön többi részlegétől is. Így veszélyhelyzetekben könnyebb ellenőrzés alatt tartani ezeket a csoportokat, és elkerülhető annak a veszélye, hogy a kockázat áterjed a börtön egyéb szintereire, rezsimjeire, ami a rendkívüli esemény eszkáliciójához vezetne.

A börtönnek technikailag is meg kell felelnie a fokozott őrzés feltételeinek: rendelkeznie kell az átlagnál több és magasabb bástyafallal és kerítéssel, különböző kapacitív, mikrohullámú stb. riasztórendszerrel, szolgálati kutyákkal.

A veszélyes fogvatartottakat teljesen elkülönített körleten kell tartani, a kommunikációt a külvilággal és egymással is kontroll alatt kell tartani, az elítéltek mozgását is elkülönített részen kell megoldani. A veszélyes elítéltek zárkafelszerelésének is rögzítettnek és törés-biztosnak kell lennie.

A biztonság ebben az esetben sem korlátozódhat a börtön területére. Az óvintézkedéseknek a büntetés-végrehajtási intézet külső környezetében is érvényt kell szerezni. Törekedni kell az együttműködő szervezetekkel való minél hatékonyabb koordinációra. Meg kell határozni a rendszabályok hatályát, és azoknak gyakorlati érvényt kell szerezni.

A biztonság gyengítését célzó törekvések ellensúlyozásában az informátság egyértelműen fontos. A biztonsági rendszer gyengítése a büntetés-végrehajtáson kívüli érintkezési pontokon kezdődik, ezért az időben történő tájékozódás érdekében olajozottan működő információs hálózatot szükséges kialakítani. Szerencsés esetben ez a hálózat nem áll meg az országhatároknál, hanem nemzetközivé válik.

A veszélyes elítéltekkel foglalkozó személyi állománynak speciális felkészítésben kell részesülnie, az állományt időközönként át csoportosítani, forgatni szükséges a figyelem lankadásának elkerülése és a pszichés károsodások megelőzése miatt.

Ha az életkörülmények, a foglalkoztatási programok emberi léptékűek, ez jó alapot biztosít a stabil és rendezett belső rendszer kialakításához. A munkáját kötelességtudóan végző, tájékozott, emberséges és lojális személyzet a biztonsági helyzetet leginkább meghatározó tényező.

A biztonság szervezeti és technológiai összetevőin túl nagy jelentőséggel bír a jó légkör. A személyzet jelentősen hozzájárulhat az ilyen hangulat kialakításához, amennyiben az elítéltekhez való viszonyát emberség és megértés jellemzi.

A mentálisan hátrányos helyzetű fogvatartottak és kezelésük

A mi rendszerünkben a személyiségzavaros és az enyhén értelmi fogyatékos fogvatartottakat soroljuk be ide hagyományosan. A magyar bv. rendszer évtizedek óta működteti a gyógyító-nvelő csoportokat, amelyek klasszikusan az ilyen fogvatartottak kezelésének színhelyei. A gyógyító csoportokban mindemellett viszonylag nagy számban találhatunk értelmileg leépült alkoholistákat, sőt néha komoly elmebetegeket is, akiknek elhelyezése egyébként az általában nyitott körleten elhelyezett fogvatartottak és a személyi állomány testi épségét egyaránt veszélyezteti.

A mentálisan hátrányos helyzetű fogvatartottak kezelése az intézeti pszichológus, esetleg bejáró terapeuta, vagy pszichiáter segítségével történik. Nagyon fontos, hogy ezeket a fog-

vatartottakat a nap 24 órájában irányítani, foglalkoztatni és kontrollálni kell. Különösen nagy hangsúlyt kell fektetni a terápiás foglalkoztatásra, a szakköri tevékenységre és az oktatásra.

A társaikra veszélyes fogvatartottak esetében a jogszabály megengedi a zárkaajtó zárva tartását.

Testi fogyatékkal élő, mozgásszervi betegségben szenvedő elítéltek

A hazai börtönök egyik nagy hiányossága, hogy nincsenek akadálymentesítve. Szinte valamennyi kollégánk került már olyan helyzetbe, hogy meg kellett szerveznie egy-egy sérült elítélt mozgását, és a fogvatartottat a karján cipelő fegyőr képe sem ismeretlen számunkra. Ez tehát egyáltalán nem megoldott probléma. További gondot jelent, hogy a testi fogyatékosok egy része ápolást igényel, amit az intézetek nem tudnak megoldani, és így – jobb híján – a többi elítélt gondoskodik fogvatartotti társáról.

A fizikális megbetegedésben szenvedők jelenleg két intézetünkben – Budapesten és Balasgyarmaton – részesülhetnek kezelésben. Az itt kezelt betegek jó része megőrzéses fogvatartottként jelentkezik az intézet nyilvántartásában.

Nemzeti és etnikai kisebbségek a börtönökben

A hazai börtönrendszerben – mint az közismert – a cigány fogvatartotti populáció abszolút felülreprezentáltsága figyelhető meg. Fogvatartotti népességünk 30-35%-a cigány nemzetiségű. (Huszár 1995., Elekes – Paksi 1997.) Mivel számosságuk és nyelvismeretük okán nem kerülnek hátrányos helyzetbe, így kezelésük általánosságban nem tér el a többi fogvatartottakétól. Csak az egyes kulturális programok, illetve oktatási tevékenységek megszervezésénél vesszük figyelembe ezen populáció speciális igényeit (pl. hagyományos cigány szakmák oktatása).

Itt szükséges megemlíteni az egyes vallási csoportok speciális kezelését, ami elsősorban az étkezési szokások, másodsorban a szertartások és hagyományok betartásával vannak összefüggésben. A vallásgyakorlás szabadságát valamennyi bv. intézetünk maradéktalanul biztosítja, amennyiben szükséges (pl. ramadán idején), akár a napirend módosítása által is. A mohamedán, illetve kóser étkeztetés biztosítása pedig az intézet lehetőségeinek függvényében oldható meg.

A vallási és etnikai kisebbségek elkülönített kezelése egyébiránt nem indokolt és nem is kívánatos.

Szenvedélybeteg fogvatartottak

Ez a problémakör elsősorban az alkoholisták és a drogfüggők elhelyezését és kezelését foglalja magában. Az alkoholisták kezelése már említésre került a gyógyító-nevelő csoportoknál. A kábítószereseknél az intézeten belüli elterelés (előzeteseknél), illetve a kábítószer-prevenációs körleten történő elhelyezés valósul meg. Az előbbinél a komoly terápiás tevékenységen, az utóbbinál a külön elhelyezésen és esetlegesen egy-egy foglalkoztatási programon van a hangsúly.

Szexuális bűnelkövetők

Szándékosan hagytam utoljára ezt a kategóriát, mivel talán a legbonyolultabb és legvitatottabb mind közül. Jómáram 2003-ban és 2004-ben részt vettem Strasbourgban egy szakértői bizottság munkájában, amelynek feladata volt ajánlásokat készíteni az Európa Tanács tagországai

részére a szexuális bűnözők kezelésével kapcsolatosan. Mindamellet, hogy Európa országai-
ban nem egységes a szexuális bűncselekmények jogi fogalma, s a szexuális bűnelkövetők ke-
zelésével kapcsolatban is eltérnek az álláspontok. (Ez utóbbi a pszichoterápiától kezdve, a bró-
mos teán át, a gyógyszeres kezelésig tart, bár állítólag az USA-ban elhangzottak javaslatok az
orvosi kasztráció alkalmazására is.)

Egy mindenesetre bizonyos: hazánkban az elmúlt száz évben a fogvatartottak 6-8%-a sze-
xuális bűncselekményért volt elítélve, és ez óriási szám. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy sem
speciális elhelyezésben, bánásmódban, illetve kezelésben nem volt részük. (A külön elhelyezés
elsősorban a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elkövetőit érintheti, akik az el-
ső számú célpontjai a börtönön belüli erőszaknak.)

A jövőben, azt gondolom, feltétlenül nagyobb gondot és energiát kell fordítanunk erre a fog-
vatartotti csoportra, hiszen konkrét ajánlások fogalmazódtak meg az európai szervezetek részé-
ről e vonatkozásban.

Befejezés

Végezetül, zárógondolatként szeretnék visszatérni a veszélyes fogvatartottak kategóriájára.
2006 novemberében Genfben részt vettem az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságán a magyar
országjelentés vitájában. Itt felmerült két olyan kérdés a veszélyes fogvatartottak kezelésével
kapcsolatosan, ami nélkül nem mehetünk el szóltanul.

Az első: Miért van normál börtönökben olyan sok magas (4-es) biztonsági fokozatú fog-
vatartott? Talán ilyen veszélyesek a magyar bűnözők? És ha ilyen sokan vannak, ilyen kevés
létszámú személyi állománnyal hogyan tudunk odafigyelni rájuk? Nem bénítja ez meg az adott
intézetek életét?

Valamennyien tudjuk a választ: szinte kizárólag az a félelem tarja fent a legmagasabb bizton-
sági kategóriába tartozó elítéltek irreálisan magas számát, hogy egy esetlegesen bekövetkező rend-
kívüli eseménykor a biztonsági besorolást végző vezetők védeni tudják saját magukat. Ahogy egy-
re „feljebb toljuk” a biztonsági fokozatokat, egyre kevésbé lesz valós tartalma a kategóriának.

A második kérdés a Különleges Biztonságú Körletekre vonatkozott. Szinte valamennyi eu-
rópai országban szabályozva van az ilyen jellegű körletlen történő elhelyezés időtartamának fel-
ső határa. Ez náluk nem megoldott. Úgy gondolom, a jövőben érdemes volna – a helyzet vizs-
gálata és alapos mérlegelése után – erre is konkrét javaslatokat tennünk a jogalkotók felé.

Felhasznált irodalom

Boglyasovszky Csaba: A büntetés-vég-
rehajtás biztonsági tevékenysége. Bp. 2006.
Kézirat.

Elekes Zsuzsanna—Paksi Borbála:
Kutatási beszámoló a „Szabadságvesztés
büntetésüket töltők kábítószer-fogyasztással
kapcsolatos rizikócsoportjainak feltárása” cí-
mű kutatásról. Bp. BVOP. 1997. 112 oldal.

Garami Lajos: A tényleges életfogytig-
lani szabadságvesztés végrehajtásának fő
problémái. Börtönügyi Szemle. 1999. 2. 56-
63. oldal.

Huszár László: Az 1995-ös fogvatartotti
felmérés... In: A büntetés-végrehajtás néhány
problémája a kutatások tükrében. Bp. BVOP.
1997. 1-20. oldal.